

HET GEBRUIK VAN TABAK IN PRE-COLUMBIAANS MEXICO

door Jan Elferink

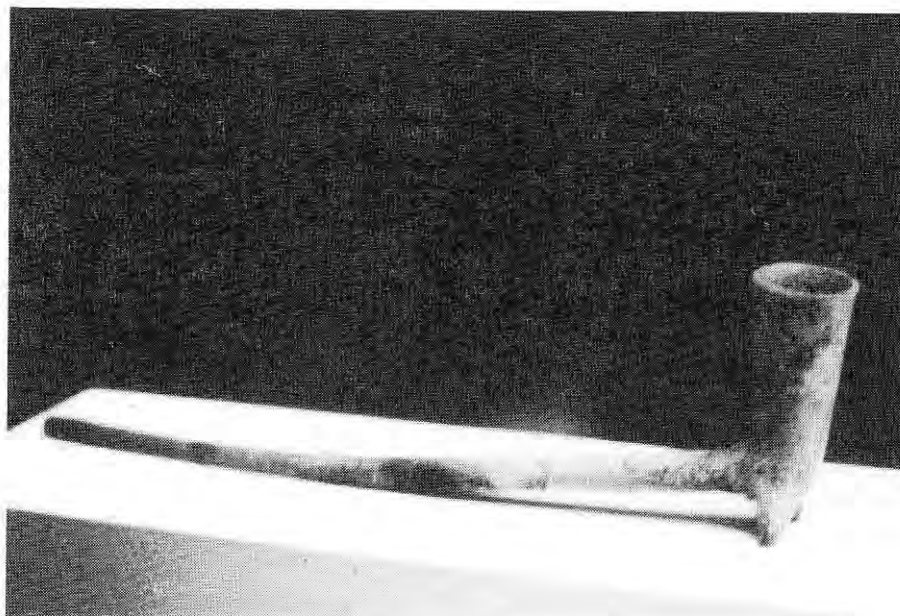
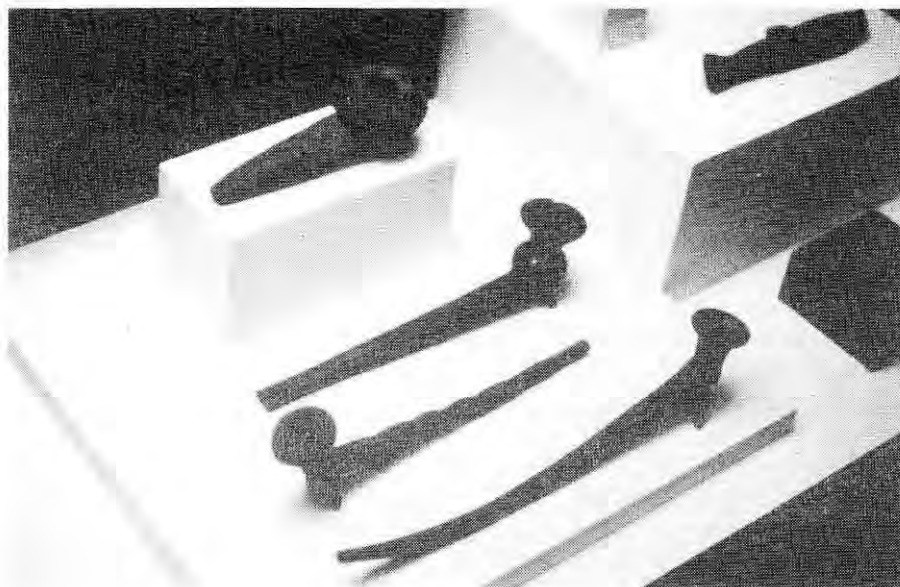
De oorsprong van de tabak ligt in de Nieuwe Wereld, waar hij in de 15^e eeuw over het hele continent gebruikt werd. De eerste kennismaking van de Europeanen met de tabak vond plaats na de ontdekking in 1492 van de eilanden in de Caribische zee, vooral op Haïti, waar de inheemse bevolking tabak rookte in de vorm van sigaren. Deze sigaren noemde men daar 'tabaco', en de Spanjaarden gaven die naam aan de plant als zodanig.

De confrontatie tussen de Spanjaarden en de voornaamste culturen in Centraal Amerika, de Azteken en de Maya's, vond pas plaats in 1519, toen Cortes in Mexico voet aan wal zette. De Azteken heersten over geheel Centraal-Mexico, en waren de belangrijkste en best georganiseerde cultuur op dat tijdstip. Van de Azteken weten we relatief veel omdat de Spaanse kroniekschrijvers over hen het meest hebben opgeschreven. De verovering van de Inca's in Zuid-Amerika vond pas later plaats (1529-1532); ook over deze cultuur zijn we goed geïnformeerd, maar het gebruik van tabak speelde daar niet de belangrijke rol, die hij in Centraal-Amerika speelde.

De tabak had in de wereld van de Azteken een aantal belangrijke functies, waarover de Spaanse kroniekschrijvers uitvoerig bericht hebben. Opmerkelijk is dat bijna allen die de tabak behandelen, wijzen op de hallucinogene en narcotische eigenschappen die volgens hen de tabak in die tijd bezat. Ze vergelijken de tabak dikwijls met het hen bekende bilzekruid, dat ook geestverruimende eigenschappen bezat (en bezit) en vroeger in heksen-zalven verwerkt werd. Vanwege de hallucinogene eigenschappen werd de tabak vooral gebruikt door de priestertovenaars die in grote getale in de Azteekse samenleving voorkwamen. Door de bevolking werd de tabak onder meer gebruikt om pijn, vermoeidheid, honger en dorst te bestrijden. De tabak bezit in onze dagen genoemde eigenschappen niet meer en de vraag dringt zich op hoe de Azteken er zo door beïnvloed werden. Er zijn een aantal verklaringen mogelijk. De eerste is dat de tabak tengevolge van het kweken zijn eigenschappen heeft laten veranderen, of dat de Azteken een ander subspecies van *Nicotiana* gebruikten. Een andere verklaring is dat de Azteken de tabak vermengden met een andere- ons onbekende- hallucinogene plant. Voor de eerste hypothese pleit onder andere dat de tabak ook in de oude Europese kruidboeken nog soms vermeld staat als een plant die een soort dronkenschap kan teweeg brengen. Bovendien ontsnapte het toevoegen van andere stoffen

aan tabak niet aan de waarneming van de kroniekschrijvers. Zelfs niet-professionele auteurs - zoals de regeringsfunctionarissen die in opdracht van de Spaanse koning naast hun overige bezigheden een vragenlijst dienden in te vullen over inheemse gebruiken - vermelden dat de tabak werd gebruikt om vermoeidheid te verminderen en om te verdoven en dat bij het roken de tabak gemengd werd met liquidambar, een harsachtig product van de plant *Liquidambar styraciflua*. Deze hars heeft echter geen narcotische eigenschappen.

Behalve voor de zojuist genoemde doeleinden werd de tabak als geneesmiddel gebruikt tegen een groot scala van ziekten. Dit gebruik werd door de Spanjaarden ijverig overgenomen. Meer dan als genotsplant werd de tabak de eerste jaren na de verovering van Amerika, in Europa beschouwd als een wonderplant tegen tal van ziektes. Eén van die zeer vele ziektes is astma, maar ook tegen syphilis, reuma, wonden, vergiftiging, zweren en andere kwalen werd tabak gebruikt. De Azteken gebruikten ook tabak bij magische bezweringen om ziektes te verdrijven. Een opmerkelijk gebruik van tabak bij de Azteken is het verdoven van giftige slangen met fijngepoederde tabak. De manier waarop tabak in het oude Mexico gebruikt werd was divers. Evenals op de eilanden in het Caribische gebied werd tabak in Mexico gerookt in de vorm van sigaren. Zeer verbreid schijnt verder het kauwen van tabak geweest te zijn. Voor het kauwen werd de tabak daartoe vermengd met kalk. In veel mindere mate werd tabak gesnoeven. (Deze gewoonte was in Zuid-Amerika overigens wel vrij verbreid). Geen van de kroniekschrijvers, die in het algemeen zeer grondig waren in hun beschrijvingen, beschrijven de pijp zoals wij die kennen voor het roken van tabak. Dit zou een gevolg kunnen zijn van het feit dat ze die pijp niet kenden en dus moeilijk konden beschrijven, maar erg waarschijnlijk is dat niet. Ze beschrijven wel uitvoerig het roken van tabak door zogenaamde 'cañutos', hetgeen letterlijk vertaald betekend: buis, pijp. Uit de context blijkt dat het waarschijnlijk een recht buisje of pijpje was, dus zonder kop erop. Het gebruik van deze 'cañutos' was nogal verbreid. Hoewel de kroniekschrijvers de pijp met kop niet beschrijven is het opvallende, dat de oude Mexicanen wel degelijk zo'n pijp hebben gekend, want er zijn er vele opgegraven. Hierbij waren zeer bewerkte vormen, met diverse typen koppen (zie afbeeldingen). Het vermoeden bestaat dat de Azteken deze pijpen niet (meer) gebruikten, maar dat ze stammen uit de tijd dat de Tolteken (800-1000) over Mexico heersten, dus lang voor de Azteken (1250-1521). Deze vermoedelijk Tolteekse pijpen verschillen niet erg veel van de modernere 'klei'pijp. De steel

Pre-columbiaanse, vermoedelijk Tolteekse pijpen uit Centraal-Mexico. Museo Nacional de Antropologia, Mexico.

was recht met een nauw rookkanaal. De kop was relatief groot, soms fraai of grillig uitgevoerd, en was meestal via een stompe hoek met de steel verbonden. Verder was de steel afgeplat zodat de pijp met de kop omhoog kon worden neergezet. Gezien het karakter van de precolumbiaanse culturen, die sterk religieus waren en strakke hiërarchische verhoudingen kenden, is het waarschijnlijk dat de fraai bewerkte vormen óf voor religieuze doeleinden werden gebruikt, óf door de heersende klasse. De Azteken die tabak, hetzij als genotsmiddel, hetzij als geneesmiddel wensten te gebruiken, konden daarvoor terecht bij de speciale tabaksverkopers op de markt van de hoofdstad van het Aztekenrijk. Deze verkochten tabak om te kauwen met kalk, maar ook tabak om te roken.

Ook waren er op diezelfde markt speciale verkopers voor de 'cañutos de humo', oftewel pijp-buisjes om te roken (deze waren dus zonder kop). Hoewel deze 'cañutos' op het eerste gezicht een primitieve indruk wekken, waren er veel verschillen in kwaliteit en bewerking. In een eenvoudig geval was het een stukje onbewerkte rietstengel. In zeer veel gevallen werd het buis-pijpje bewerkt en versierd. Er waren er die gemaakt werden van zeer hard hout of zelfs van zilver. Soms werden ze versierd met bloemen, vissen of vogels. Er waren er zelfs die een soort verborgen versiering hadden die pas zichtbaar werd bij het branden van de inhoud. Deze pijp-buisjes werden niet alleen gebruikt om tabak te roken. De Azteken rookten een aantal geurende producten, waaronder de hars "chapopotli" en zelfs bepaalde paddestoelen.

De rol van de 'cañutos' in de Azteekse samenleving wordt onderstreept door het feit dat sommige volken die door de Azteken onderworpen waren, grote hoeveelheden van dit rookgerei in de vorm van belasting moesten betalen. In de Codex Mendoza wordt een getal genoemd: een aantal steden moesten 8000 pijp-buisjes opbrengen. Volgens de erbij horende tekening waren ze overigens onbewerkt en eenvoudig, en werden gebruikt voor het roken van tabak.

De vraag dringt zich op wanneer en hoe het gebruik van tabak zich naar Europa verspreidt heeft. De Spanjaarden kwamen het eerst met de tabak in aanraking, eerst op de Caribische eilanden, later in Mexico. Vooral de Spaanse zeelui namen het gebruik van de inheemse bevolking over om tabak te roken in de vorm van sigaren. Hoewel in Europa de meeste Spanjaarden het uitblazen van rook toch lichtelijk associëerden met de duivel en duivelse genoegens, werd het gebruik van tabak als genotsmiddel vergoelijkt door andere eigenschappen die aan tabak werden toegeschreven: het was een buitengewoon gewaardeerd

geneesmiddel. Gedurende vele jaren werd tabak ook in Europa gezien als een van de belangrijkste geneesmiddelen tegen vele kwalen, en dat kon niet anders dan een geschenk van God zijn. Het feit dat de ons bekende pijp met kop niet door de kroniekschrijvers waargenomen werd heeft mogelijk er mee te maken dat het pijp roken in Spanje weinig opgang heeft gemaakt in de 16^e eeuw.

Hoe de ons bekende pijp zijn opmars in Europa gestart is, is mij niet bekend. Het lijkt me niet waarschijnlijk dat dit gebruik uit Centraal-Amerika kwam. Dit ondanks het feit dat dit gebied in die tijd in het centrum van de belangstelling stond en er ook wel veel pijpen met kop (maar vermoedelijk uit een eerdere tijd) gevonden zijn. We kunnen op grond van de informatie van de Spaanse kroniekschrijvers ervan uitgaan dat de tabak in de 16^e eeuw daar gerookt werd in de vorm van sigaren, of in buisvormige pijpjes zonder kop. In Noord-Amerika daarentegen werd tabak vrijwel uitsluitend in het ons bekende pijptype gerookt. Hoewel op dat ogenblik Noord-Amerika een relatief oninteressant gebied werd geacht, is het waarschijnlijk, dat de Engelsen, die het daar voor het zeggen hadden, juist uit dat gebied het gebruik van de pijp vandaan hebben. Via Engeland is het gebruik daarna naar ons land gekomen.

Het schijnt overigens, dat de Hollanders al rond 1575 geprobeerd hebben om de hegemonie van de Spanjaarden over de handel in tabak te doorbreken. In die tijd al smokkelden ze tabak uit het Caribische gebied naar Engeland. Ook rond diezelfde tijd begon het roken van tabak bij de Hollandse zeelui populair te worden. Gerookt werd uit zilveren of klei-pijpen, met een kop zo groot als een hazelnoot.

De tabak heeft op de Spaanse kroniekschrijvers het meeste indruk gemaakt vanwege het gebruik voor hallucinogene en narcotische doeleinden. Daar is hedentendage weinig meer van te merken, maar wat was daarvan over toen de tabak voor het eerst in Europa gebruikt werd en hoe zag men de werking van tabak hier? Daartoe raadplegen we de beschrijving van Rembert Doedoens, een Vlaming die later hoogleraar werd in Leiden en die in 1554 zijn 'Cruydeboeck' deed verschijnen. Hij schrijft:

"...tabaek maeckt den mensche slaperigh/krancksinnigh/ende soo van herssenene gestelt oft ontstelt/als oft hy droncken waer/ als men anders niet dan den roock daervan inneemt..... want den rooëck soo ontfanghen zijnde/is bequaem om alle smerten ende weedommen des lichaems te versoeten."

Literatuur:

Bernardino de Sahagún: Historia General de las Cosas de Nueva

- España, Editorial Porrúa, Mexico, 1956.
- J. Alden Mason: Use of tobacco in Mexico and South America. Field Museum of Natural History, Leaflet 16, Chicago, 1924.
- J.G.R. Elferink: The narcotic and hallucinogenic use of tobacco in pre-columbian Central America. Journal of Ethnopharmacology, vol.7, blz.111-122, 1983.
- G. Brongers: Nicotiana Tabacum. Theodorus Niemeyer N.V. Groningen, 1964.
- A. Schierbeek: Bloemlezing uit het Cruydt-boek van Rembert Doedoens. De Hofstad, Den Haag, 1941.
- F. Rošicsek. The smoking gods. Tobacco in Maya art, history, and religion, University of Oklahoma Press, 1978.

VOOR U GELEZEN IN

In 'Het boek der opschriften', van mr. J. van Lennep en J. ter Gouw, uitgegeven in 1869, staat op bladzijde 98 het volgende: Vroeger ontving men in zijn Goudsche pijpenmand, boven de gewone pijpen, altijd een, die de koning van 't gros was - de zoogenaamde bruidegomspijp; thans nog bovendien eene met een schuinschen dikkop zonder hieltje - zeker om te gebruiken als 't hoofd wat dwars staat - en eene met een opschrift. Voor ons ligt er eene uit *de Gekroonde 27* herkomstig, op wier kop, tusschen lauwertakken, deze regels staan:

De Held van Waterloo, de glorie van zijn tijd,
Was minzaam voor het volk, en dapper in den strijd.
Van 1815 tot 1865.

De verzen zeggen niets dan wat iedereen weet; maar dat: tot 1815 zou later de geleerden - en vooral de navorschers - wel eens in de war kunnen helpen. Blijft er zoo'n kop bewaart, - en dit geschiedt zeker, want menig verzamelaar zal er een, goed doorgerookt ten bewijze van echtheid, in zijn kabinet van kurioziteiten leggen, - dan kan er over honderd en meer jaren een hevige pennestrijd ontstaan over 't juiste sterfjaar van Koning Willem II. Want al vertellen de kranten en de historischrijvers, dat hij geleefd en geregeerd heeft tot 1849, deze kunnen zich vergist hebben (het gewone argument van navorschende geesten), - en zoo'n pijpekop, een echt dokument, zegt: tot 1865. Wij hebben in menigen geleerden strijd wel argumenten van nog lichter allooi zien aan voeren.